

Joan B. Xuriguera i la història antiga i medieval de Catalunya

Josep Gelonch i Solé

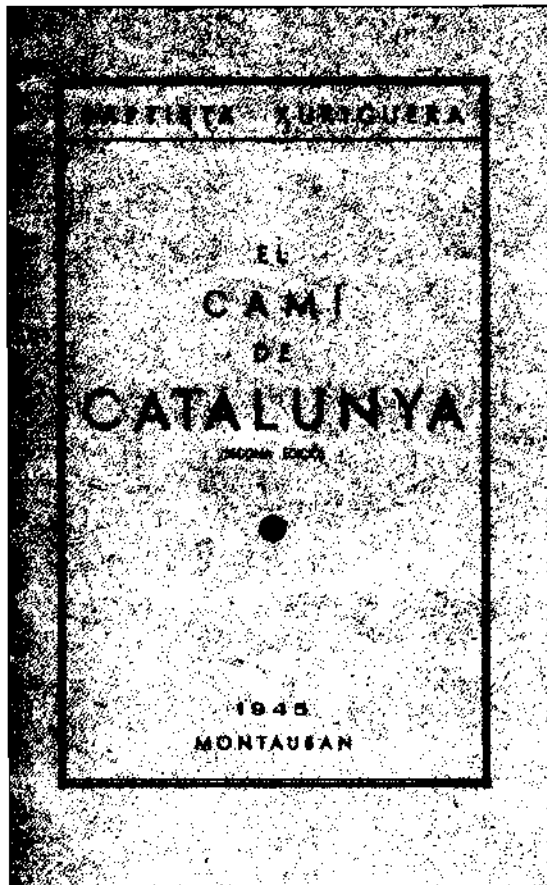
Universitat de Lleida

Al *Diccionari d'Historiografia Catalana* publicat el 2003 no hi hem trobat ni cap entrada ni cap referència directa a Joan B. Xuriguera, la qual cosa ens pot fer pensar que la seva obra de caire històric ocupa avui dia un lloc marginal en la historiografia del nostre país. Certament, poques bibliografies universitàries inclouen els seus llibres i pocs llicenciats en història coneixen la seva producció. Potser no podem considerar Joan B. Xuriguera una historiador *tout court*, de ben segur resultaria a la vegada pretenció i reduccionista. Artur Bladé i Desumvila, coetani i amic de Xuriguera, el definia com un humanista de lletres complet, que havia escrit novel·la de creació, novel·la viscuda (o autobiogràfica), treballs de divulgació històrica, assaig, teatre, poesia èpica, lírica, «episodis de la història», obres didàctiques, periodisme, traduccions...¹ L'obra de Xuriguera és ben extensa i inclou també llibres de caire històric antic i medieval, assaigs històrics més que investigacions històriques, o com diu Bladé treballs de divulgació històrica i «episodis de la història». Aquests treballs, publicats entre els anys seixanta i els primers vuitanta del segle xx, corresponen més pròpiament a la producció d'un erudit de la generació republicana amb forta consciència nacional, que en els darrers anys franquistes i els primers de la democràcia, es dedicaren a l'àrdua tasca de contribuir al redreçament nacional del país.

Pàtria i història catalana

Durant l'exili a França Joan B. Xuriguera va llegir dues conferències al Casal Català de Montauban, agrupades en l'opuscle

1. Joan B. XURIGUERA, *La darrera branca dels Comtes d'Urgell (1314-1413)* (Barcelona, Editorial 7 ½, 1981), pròleg d'Artur Bladé Desumvila.

Coberta de l'assaig polític *El camí de Catalunya* publicat a Montauban el 1945.

El camí de Catalunya (Montauban, 1945). En aquest assaig, Xuriguera hi esbossava els trets essencials del poble català al llarg de la seva història (el caràcter, la terra, la història, els homes, la llengua...), que havien sobreviscut a les desgràcies de la història més recent. Eren unes pàgines dedicades a la joventut catalana, a la qual li era reservada la tasca de refer el poble català i retornar-li la grandesa i esplendor.² En aquest assaig trobem algun dels significats de la vocació de Xuriguera per la divulgació de la història catalana. Hi té molt a veure el seu concepte de pàtria, de nació, d'història.

2. Joan B. XURIGUERA, *El camí de Catalunya* (Montauban, Imprimerie Forestié, 1945), p. 5.

Per a Xuriguera, la pàtria no és cap idea abstracta, sinó una realitat palpable que aplega tots els trets comuns i compartits per l'home i els seus consemblants. Entre aitals afinitats hi ocupen un lloc destacat la llengua («és l'ànima d'un poble»), el caràcter i els costums d'un poble, que formen una ànima social; i no només en l'actualitat, sinó que s'ha anat bastint al llarg de la història. «La Pàtria és la Nació».³ La idea de nació o pàtria, doncs, hi és immanent.

Xuriguera hi ve a dir que els catalans es caracteritzen per un caràcter tenaç, entusiasta, amb un gran amor per la terra. El català ha estat un poble fort, guerrer, intrèpid, que no ha escatimat mai sacrificis al servei de la causa nacional. Catalunya ha disposat de tots els elements per a ésser un poble gran. Però també al llarg de la història, Catalunya ha estat diverses vegades malferida i vençuda, com si un «fat estrany s'hagués aixecat contra seu». Així que la història catalana ha discorregut entre pàgines veritablement glorioses i nombrosos episodis de sacrifici. Malgrat tot, l'ànima catalana ha sobreviscut i pertoca a les joves generacions redreçar el camí de Catalunya. Per això, diu Xuriguera, és imprescindible una tasca educativa fonamental en la qual l'escola i la història hi tenen un paper cabdal. «L'escola ensenya a estimar [...] l'escola forma els pobles».⁴

Per a Xuriguera, la funció de la història és allçonadora, mestre guia dels pobles. Conèixer la pròpia història ha de permetre als joves superar l'amnèsia pròpia i mostrar-los el camí per on conduir la nau dels destins catalans. Els errors i els episodis desgraciats també han de servir d'exemple. A *Grans errors de la història de Catalunya* Xuriguera examina els episodis desafortunats de la història catalana perquè «els pobles han d'aprendre de les calamitats i

3. *Ibidem*, p. 7-8.

4. *Ibidem*, p. 19.

desventures dels seus avantpassats».⁵ I quins errors històrics identifica? Doncs, el primer: els comtes catalans no es proclamaren reis. Després vindrien, entre altres, la unió de corones amb Aragó; el fatídic Compromís de Casp i l'anorreament dels comtes d'Urgell, etc.

Lleida, ibers, cartaginesos i romans

Xuriguera dedicà diverses aportacions a la història antiga de la ciutat de Lleida, centrant el seu interès en el poble dels ilergets i la seva relació amb els cartaginesos i romans, els dos pobles més poderosos de la Mediterrània occidental durant el segle III aC, que havien traslladat el seu enfrontament a la península Ibèrica.

Del mateix autor:

ANÍBAL

Poema dramàtic

La vida completa d'un dels generals més famosos que han existit.
Un Poema en versos alexandrins d'alta bellesa.
Un volum de 96 pàgines, de 219 x 145 mm., en excel·lent paper,
amb coberta a dues tintes, 2 làmines i 1 mapa, i 50 Notes bibliogràfiques i històriques.

Preu: 40 ptes.

Alguns judicis sobre ANÍBAL:

«J. B. Xuriguera tiene ya dada prueba del ímpetu y la solvencia con que acomete el canto de temas grandiosos. Su poema dramático ANÍBAL supone una estimulante resurrección de formas clásicas en nuestro país.»
Pedro Voltes, en *La Vanguardia*, de Barcelona.

«El autor de ANÍBAL no ha perdonado dato arqueológico, ni escrito antiguo ni párrafo histórico que pudiera ilustrar la gigantesca figura de su héroe. Y ello en un catalán acaudalado y puro, de acento y alicento verdaderamente épicos y verdaguerianos.»
J. Sanz y Diaz, en *Diario de Barcelona*.

«El verso es siempre sonoro y posee calidades poéticas admirables. Estrofas inspiradísimas, que en algunas escenas alcanzan altos vuelos y que denotan siempre una portentosa facilidad para el diálogo en verso.»
Ricardo García, en *Digame*, Madrid.

Full informatiu en què s'anuncia la recent publicació del poema dramàtic *Aníbal* (1957).

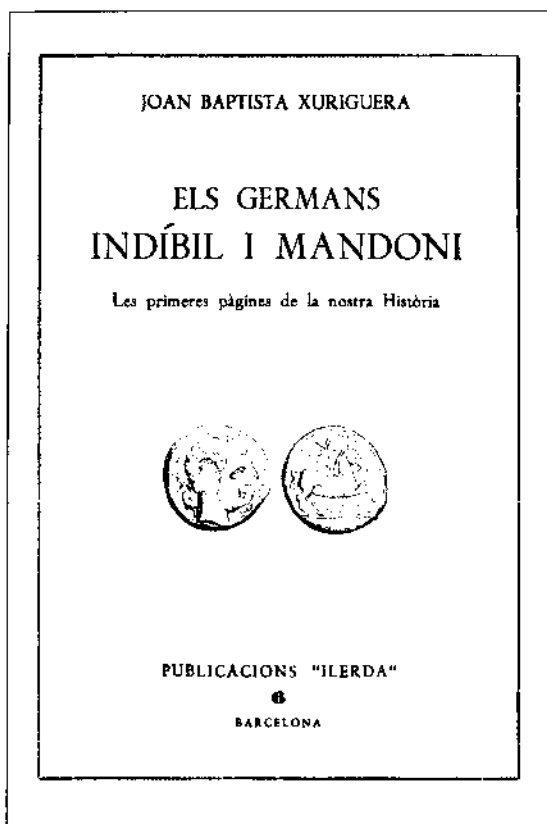
5. Joan B. XURIGUERA, *Grans errors de la història de Catalunya* (Barcelona, Editorial Claret, 1985).

En aquells moments, entre l'Ebre i els Pirineus i des de la plana urgellenca fins a la saragossana, hi habitaven els ilergets, poble iber que tenia Iltirta com la seva ciutat més important. Els ilergets jugaren un paper de primer ordre en l'enfrontament entre cartaginesos i romans durant la segona guerra púnica (218-201 aC). Les obres de l'historiador grec Polibi (segle II aC) i del romà Titus Livi (segle I aC), a més d'altres textos romans menors, així ho testimonien i constitueixen les principals fonts històriques de què se serveix Xuriguera.

A *Aníbal a Catalunya* i *Els germans Indíbil i Mandoni*, Xuriguera analitza la relació entre ilergets i cartaginesos i romans en el marc de la segona guerra púnica. Amb estil narratiu àgil, Xuriguera s'endinsa en la personalitat dels personatges principals d'aquesta història: Aníbal, Indíbil i Mandoni. El general cartaginès és presentat «com un home extraordinari pel seu caràcter emprenedor i per la seva ciència organitzadora». És comparat amb Alexandre el Gran, disposava de talent militar, era auster, prudent, tenia unes aptituds físiques valuoses i experiència en la lluita, i dedicà la seva vida a la guerra contra Roma. «I quina habilitat en l'art de conduir els exèrcits! Quin coratge! Quin ús i quina experiència de la guerra!».⁶

Les estàtues d'Indíbil i Mandoni a l'Arc del Pont de Lleida ens recorden el seu caràcter insubmís i rebel. Però qui foren Indíbil i Mandoni? Xuriguera presenta Indíbil com el «rei dels ilergetes», un aristòcrata, un cabdill, que amb el seu germà Mandoni aglutinà els ilergets. Aquests, com altres pobles ibers, tenien una organització sociopolítica basada en una mena d'aristocràcia gentilícia, envoltada d'uns grups lligats no tant

6. Joan B. XURIGUERA, *Aníbal a Catalunya* dins *Tres moments històrics* (Barcelona, Pòrtic, 1971) p. 57, 63. L'edició original, dins la col·lecció «Episodis de la història», era de 1963 (Barcelona, Rafael Dalmau Editor). Utilitzar el terme Catalunya al s. III aC, per anomenar les terres hispàniques del nord de l'Ebre resulta, evidentment, un anacronisme.

Coberta de l'assaig històric
Els germans Indíbil i Mandoni (1964).

per vincles de sang sinó per pactes de fidelitat. Posteriorment, l'arqueologia ha confirmat que molt probablement aquell model aristocràtic devia tendir cap a formes organitzatives monàrquiques, la qual cosa indica al seu torn que les tribus o pobles ibèrics havien desenvolupat formes d'organització estatals.

Els ilergets presenten batalla primer a cartaginesos, després a romans; pacten fidelitat amb els cartaginesos i, encara, amb els romans fins que, finalment, pretenen una aliança de pobles ibèrics per desfer-se del domini d'uns i altres. Xuriguera presenta aquesta lluita com una batalla per l'emancipació, per la independència. La mort heroica d'Indíbil en batalla, i el suplici de Mandoni —diu Xuriguera— «ressalta com una claror potent a través de les ombres de la nostra història. Llur gesta resta gravada a l'ànima dels pobles ibèrics. Llur record no s'ha esborrat amb

els segles i la nostra terra el guarda com un primer exemple».⁷

La derrota ilergeta i la submissió als romans constitueix el primer dels moments històrics decisius que, segons Joan B. Xuriguera, precipitaren la ciutat de Lleida a l'afebliment, el declivi i la decadència. Referint-se a la ciutat de Lleida afirma: «I posat que aviat es girà el seu fat i caigué la dissort damunt seu fins a acostumar-nos a veure-la sempre afeblida i disminuïda, hem de creure que una irresistible fatalitat l'ha dominada [...] Lleida no tingué sort».⁸ La segona circumstància serà, més d'un mil·lenni després, la submissió dels Ermengols comtes d'Urgell davant els Berenguers, comtes de Barcelona, en plena conquesta del territori als sarraïns. I aquest fet ens envia a un nou escenari: Balaguer.

Balaguer: els comtes d'Urgell

Canviem d'escenari vital. Joan B. Xuriguera passà quatre anys de la seva infantesa a Balaguer, i hi continuà lligat tota la vida. Deia en una conferència el 1965, que per a ell aquella no és «una ciutat més de la nostra terra, no és ni un punt geogràfic ni una referència objectiva. És, al contrari, una decoració familiar, una llar coneguda i un casal amorós [...] Balaguer ocupa un lloc important en la meua vida».⁹

Xuriguera dedicà més d'un llibre a la història medieval de Balaguer, centrats en l'estudi del comtat d'Urgell. Especial atenció mereix un capítol fonamental: la destrucció del comtat i la

7. Joan B. XURIGUERA, *Indíbil i Mandoni* dins *Tres moments històrics* (Barcelona, Pòrtic, 1971), p. 55. L'edició original havia estat publicada per Ilerda, Barcelona, 1964. Als dos cabdills ilergets i la seva lluita contra els romans, Xuriguera havia dedicat anys abans el poema èpic *Indíbil i Mandoni* (Barcelona, Torrell de Reus, 1955).

8. Joan B. XURIGUERA, *Els destins de la ciutat de Lleida* (Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1981), p. 5-8.

9. Joan B. XURIGUERA, *Evocació de la ciutat de Balaguer* dins *Tres moments històrics* (Barcelona, Pòrtic, 1971), p. 103-104. L'edició original, publicada a Barcelona, per Ilerda, era de 1966.

dissort de Jaume d'Urgell arran del Compromís de Casp de 1413 i els successos posteriors. Aquests llibres són *Els comtes d'Urgell i la ciutat de Balaguer, Margarida de Montferrat, comtessa d'Urgell i La darrera branca dels Comtes d'Urgell, 1314-1413*.

Per a Xuriguera, els primers comtes d'Urgell, grans lluitadors en la conquesta als sarraïns de les terres lleidatanes, tot seguint el curs del riu Segre i fins al riu Cinca, eren hereus directes dels ilergets Indibil i Mandoni. Sotmesos fidelment, això sí, als interessos dels comtes-reis catalans del casal de Barcelona, amb qui estaven entroncats des de Guifré el Pelós.

A *Els Comtes d'Urgell i la ciutat de Balaguer*, Xuriguera hi estudia la història del darrer comte, Jaume el Dissortat, la seva pretensió a la corona catalana, la confiscació de tots els seus títols i béns i la total i implacable destrucció que va patir el comtat d'Urgell. Es pregunta: «Per què Jaume d'Urgell no fou rei, com li pertocava? Per què no pogué guanyar el plet, malgrat tenir el dret i també la força?»¹⁰ La postura de Xuriguera és urgellista, radicalment urgellista, arreglada amb la major part de la historiografia catalana del moment.

Quan el rei Martí l'Humà morí el 31 de maig de 1410 sense designar un successor, més enllà d'un *hoc* a la fórmula malintencionada de la successió «a qui correspongués en justícia», el plet successorí estava servit. Jaume d'Urgell es presenta com l'aspirant legítim a la corona, davant les pretensions de Lluís de Calàbria primer i de Ferran d'Antequera després. El comte Jaume era cosí i cunyat del rei Martí, estava casat amb la seva germana Isabel, i, a més, el 1409 havia estat designat pel mateix rei governador general dels regnes, càrrec que exercí fins a la mort d'aquell i que acostumava a recaure en l'hereu immediat

a la corona.¹¹ Això donava a Jaume d'Urgell la sensació del dret indubtable a la corona que no deixà mai de proclamar. El parentiu per via femenina de Lluís de Calàbria i de Ferran d'Antequera amb el rei Martí, semblava situar-los darrere el comte d'Urgell.

Després de tota una sèrie de moviments estratègics i geopolítics per aconseguir suports, i d'utilitzar destreses i forces sense escrúpols, s'arribà al Compromís de Casp, la fase final de «la via de la justícia». El 30 de juny de 1412, els nou compromissaris imposats pel justícia i el governador d'Aragó dictaren sentència i proclamaren la sobirania de Ferran d'Antequera a la Corona d'Aragó. Aquest desenllaç instaurava els Trastàmara en la Corona catalanoaragonesa i constituïa un pas important en la unificació de les corones peninsulars.

Havia estat el Compromís de Casp l'*autodeterminació d'un poble* que havia escollit el seu sobirà, com afirmà Ramon Menéndez Pidal?¹² Res més lluny de la realitat, segons Joan B. Xuriguera. Per a ell, el fet era el següent: «mentre tot, la llei i la voluntat dels regnes, li donaven la raó i el reconeixien com a legítim successor del rei Martí, unes quantes persones ben situades i poderoses havien aconseguit de girar el destí, acorralant-lo [Jaume d'Urgell] a una situació de feblesa i de desprestigi fins a portar-lo a la ruïna i la mort». Certament, Xuriguera acusa la noblesa catalana de no haver estat a l'alçada de les circumstàncies, que traïren el seu país: «¿Com podem admetre en unes persones que representaven les jerarquies del país, que en servaven tot el poder i que, per una actitud personal, es vengueren

10. Joan B. XURIGUERA, *Els Comtes d'Urgell i la ciutat de Balaguer* (Barcelona, Pòrtic, 1973), p. 13.

11. A *La darrera branca dels comtes d'Urgell, 1314-1413*, Xuriguera no només ressegueix la trajectòria dels darrers comtes d'Urgell (Alfons, Jaume, Pere i Jaume), sinó també la de les comtesses (Teresa d'Entença, Cecília de Comenge, Margarida de Montferrat i la infanta Isabel).

12. Ferran SOLDEVILA, *El compromís de Casp (Resposta al Sr. Menéndez Pidal)* (Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1971, 2a ed.).

Joan Baptista Xuriguera en un acte
al Centre Comarcal Lleidatà presidit per Joan Triadú, el 1961.

a l'enemic de la terra que els veié néixer?».¹³ En un altre lloc, Xuriguera parla de Benet XIII, el papa Luna cismàtic d'Avinyó, que mogué tots els fils de la conxorxa dels Trastàmara, que imposà Ferran d'Antequera com a rei. Gran error en la història de Catalunya el Compromís de Casp, que va conduir a la pèrdua de la independència i a la destrucció de la nació catalana.

Qui eren aquests «nobles traïdors» que vengueren la pàtria als Trastàmara? Xuriguera apunta alguns noms barcelonins i valencians: els germans Ferrer, Guerau Alemany de Cervelló, els Gualbes, l'Aranda, el Fivaller... En definitiva, segons Vicens Vives, havien estat els cavallers i els patricis els qui s'havien oposat des d'un bell antuvi a l'opció més aristòcrata de Jaume d'Urgell, de qui no en volien saber res; als quals caldria incloure els interessos de l'estament eclesiàstic de la Corona d'Aragó que es decantà per l'opció ferranista. L'historiador gironí no parla ni de traïció ni d'iniquitat de Casp, sinó

d'un grup d'homes decidits que saberen imposar la causa de Ferran per damunt de les qüestions legals i presentar-la com la més convenient, en un problema polític, que sobrepassava l'àmbit jurídic.¹⁴

I d'aquí a la rebel·lió! A principis de maig de 1413 es produeix l'aixecament de Jaume d'Urgell contra el nou rei Ferran. El pretendent derrotat creia que comptaria amb els suports d'anglesos i francesos i s'arriscà a jugar la carta del «o rei o res». Les derrotes a Osca i a Lleida el feren retrocedir fins a encastellar-se a Balaguer, el setge de la qual durà fins a la rendició el 31 d'octubre. Jaume d'Urgell va ser jutjat a Lleida i la sentència del 29 de novembre de 1413 establia la desaparició del comtat d'Urgell, la confiscació de tots els béns que passaven a mans del nou

14. Jaume VICENS VIVES, *Els Trastàmara (segle XV)* (Barcelona, Editorial Vicens-Vives, 1956), citada de la col·lecció «Història de Catalunya», *El Observador de la Actualitat*, vol. 8, 1991, p. 85. Entre la bibliografia citada per Xuriguera no apareix el llibre de Vicens Vives, una de les més fines anàlisis socials i polítiques de la instauració dels Trastàmara a la Corona d'Aragó.

13. Joan B. XURIGUERA, *Els Comtes d'Urgell...*, p. 88.

monarca i l'empresonament del comte Jaume. Primer al castell d'Ureña, després a Móra, a l'alcàsser de Madrid, al castell de Castro-Torafe (Madrid), a Terol, i finalment a Xàtiva, «on estigué fins que el van matar».

Perquè per a Joan B. Xuriguera hi ha pocs dubtes que la mort de Jaume d'Urgell l'1 de juny de 1433 no va ser per causes naturals. En aquest sentit, segueix i dona credibilitat a la versió que n'ofereix la *Scriptura privada*, document escrit probablement entre 1466 i 1479, durant la guerra civil catalana, que descriu amb detall com el futur Joan II i els infants Enric i Pere escanyaren Jaume d'Urgell en el decurs d'una entrevista a la seva cel·la del castell de Xàtiva. Versió aquesta recollida pels historiadors Dídac Monfar (primera meitat del segle XVII), Pròsper de Bofarull o Lluís Domènech i Muntaner, i que Xuriguera assumeix també com la més versemblant.¹⁵ Val a dir que altres historiadors, com Ferran Soldevila, han dubtat de la credibilitat de la *Scriptura privada*, donades les circumstàncies en què devia ser escrita i l'animadversió evident de l'autor contra Joan II.

La qüestió final és la següent: fou el darrer comte d'Urgell un inepte? Xuriguera s'oposa a les versions que el presentaven com un home pobre d'esperit, sotmès a la voluntat de la seva mare Margarida de Montferrat,¹⁶ que el dominava i el conduïa. Xuriguera ens l'ofereix com «una persona intel·ligent, amb una extensa cultura,

amb una gran comprensió dels problemes que l'envoltaren i amb dots reals de comandament».¹⁷ I la rebel·lió de 1413? Doncs per a Xuriguera, «el comte d'Urgell s'havia llançat a la rebel·lió perquè, per damunt dels seus interessos dels partits i de la incertitud de la lluita, hi posà la raó i la dignitat [...] s'hi llançà per salvar l'honor davant la història».¹⁸ Raó, honor, fer justícia? Una temptativa forassenyada, per a Ferran Soldevila; una manifestació d'arrauament, per a Vicens Vives. En tot cas, diu Xuriguera, «allò cert, indubtable, és que la mort del darrer comte d'Urgell, el qui havia de ser el nostre rei, significà també en la història la mort de Catalunya».¹⁹

En fi, la idea d'història de Joan B. Xuriguera entronca amb la tradició de les històries nacionals; evidentment, no pel seu volum, sinó pel seu concepte. La seva no és una història social, sinó fonamentalment política, episòdica, de fets i esdeveniments, reivindicativa del passat gloriós català, antic i medieval; no hi apareixen ni homes ni dones comuns, sinó personatges eminents i els seus interessos individuals, més que no pas dels grups socials; les seves explicacions no són econòmiques, socials o culturals sinó polítiques o militars. La seva obra històrica cal llegir-la, doncs, des de la voluntat de l'escriptor de divulgar la nostra història en clau de redreçament nacional, entenent el paper fonamental de la història en l'educació de les joves generacions.

15. *Scriptura privada o La fi del Comte d'Urgell* (Barcelona, 1931), a cura de Xavier de Salas; Dídac MONFAR, *Historia de las Condes de Urgel*, 2 vols. (Barcelona, 1853); Lluís DOMÈNECH MONTANER, *La iniquitat de Casp* (Barcelona, 1930); Joan B. XURIGUERA, *Els Comtes d'Urgell...*, p. 115-149.

16. A *Margarida de Montferrat, contessa d'Urgell* (Barcelona, Rafael Dalmau ed., 1977), Xuriguera hi reivindica la figura de la comtessa, sovint presentada com activa, autoritària i dominant.

17. Joan B. XURIGUERA, *La darrera branca...*, p. 71-73.

18. Joan B. XURIGUERA, *Els Comtes d'Urgell...*, p. 88.

19. Joan B. XURIGUERA, *La darrera branca...*, p. 78-83.